

درس چهارم: تاریخ ادبیات پیش از اسلام و قرن های اولیه ی هجری

زبان ایرانیان پیش از اسلام که ریشهٔ زبان امروز ایران است زبان پارسی (فارسی) نامیده می شد توجه کنید: در ایران پیش از اسلام آثار فرهنگی- ادبی، قرن ها سینه به سینه حفظ می شده است. مثلا کتاب «اوستا» را پیش از دورهٔ ساسانی موبدان برای اجرای مراسم دینی از حفظ می خواندند؛ تا این که در دورهٔ ساسانی آن را به نگارش درآوردند.

گروه زبان های ایرانی: زبان هایی که در ایران و مناطق هم جوار آن، از قدیم ترین روزگاران متداول بوده است و ویژگی های مشترکی دارند.

تقسیم بندی گروه زبان های ایرانی از نظر تاریخی

- (۱) فارسی باستان
- (۲) فارسی میانه
- (۳) فارسی نو

(۱) فارسی باستان

- (۱) دورهٔ رواج: دوره ی هخامنشیان (۵۵۹ تا ۳۳۰ ق.م)
- (۲) آثار به جا مانده: فرمان ها و نامه های پادشاهان هخامنشی
- (۳) نوع خط: میخی

(الف) پارتی

- (۱) دوره ی رواج: اشکانی و تا دوره ی ساسانی آثاری تالیف شد
- (۲) منطقه ی رواج: شمال و شمال شرقی ایران
- (۳) آثار: موجود نیست

(۲) فارسی میانه

- (ب) پهلوی
- (۱) دوره ی رواج: دوره ی ساسانی
- (۲) منطقه ی رواج: ناحیه ی پارس تعلق داشته
- (۳) آثار: آثار دینی زرتشتی و «درخت آسوریک» و «یادگار زریران»

حدود ۳۰۰ ق.م تا ۷۰۰ م

نکات مهم مربوط به فارسی میانه (پهلوی):

(۱) زبان پهلوی به فارسی میانه نامیده شده است زیرا این زبان که اساساً به ناحیه ی پارس تعلق داشته است و در مرحله ای میان فارسی باستان و فارسی نو (دری) قرار دارد

(۲) آثار دینی زرتشتی و غیردینی با رنگ دینی مثل (یادگار زریران) به زبان پهلوی است

(۳) آثار ادبی منظوم و منثور زبان پهلوی از بین رفته اما ترجمه ی عربی و فارسی بعضی از آنها موجود است مثل کليلة و دمنه، هزارویک شب البته دچار تغییرات فراوان شده اند

(۴) آثار ادبی پهلوی به سبب اهمیتی که سنت شفاهی در ایران پیش از اسلام داشته غالباً به کتابت در نیامده بود

(۵) اشعار کمی به زبان پهلوی به جامانده و البته دچار تحریف هایی شده است

(۶) شعر پهلوی نیز به وضعی مشابه ی نثر دچار گردید. بعضی از قطعات، بازمانده ی اشعار تعلیمی و اخلاقی اند این قطعات در میان اندرزنامه های منثور جای دارند مثل منظومه ی «درخت آسوریک» و «یادگار زریران»

که هردو اصل پارتی دارند

(۱) دوره ی رواج: پس از سقوط ساسانیان و تقریباً هم زمان با حکومت طاهریان

(۲) منطقه ی رواج: نخست در مشرق و شمال شرقی ایران و سپس سراسر ایران

(۳) فارسی نو (دری)

(طاهریان نخستین دولت اسلامی ایران)

نکته های مهم مربوط به فارسی نو (دری):

- ۱) با ورود اسلام به ایران زبان فارسی دچار تغییراتی شد و با بهره گیری از الفبای عربی به مرحله ی جدیدی گام نهاد که به آن «فارسی نو» یا «فارسی دری» گفته می شود
- ۲) کاربرد «زبان دری»: در درباری ساسانیان به عنوان زبان محاوره و مکاتبه ی مقامات دولتی بوده است
- ۳) زبان دری نخستین صورت زبان ادبی فارسی نو در برابر نفوذ عناصر زبان عربی بود

سه قرن اول هجری:

- ۱) پس از سقوط دولت ساسانی و از دست رفتن استقلال سیاسی ایران، ایرانیان در سه قرن نخست به فعالیت ادبی و علمی ادامه دادند و آثار فراوانی به زبان های فارسی و پهلوی و عربی پدید آوردند .
- ۲) در قرن سوم هجری: دولت نیمه مستقل طاهری و سپس دولت مستقل صفاری بر سر کار آمد.
- ۳) یعقوب لیث صفاری تلاش کرد تا دولت مستقل ایرانی ایجاد کند و حکومت بغداد را تضعیف کند یا براندازد.
- ۴) یعقوب لیث با زبان عربی آشنایی نداشت و اجازه نداد از زبان عربی در دستگاه حکومتی اش استفاده شود.
- ۵) یعقوب لیث زبان فارسی دری را زبان رسمی قلمرو خود اعلام کرد
- ۶) حکومت های ایرانی که در این سه قرن کمک کردند تا زبان فارسی به عنوان زبان رسمی شناخته شود و در فضای ادبی سیاسی و علمی رشد یابد عبارتند از: دولت های طاهری، صفاری، سامانی، آل بویه

قرن چهارم و نیمه ی اول قرن پنجم:

- ۱) قرن چهارم و نیمه ی اول قرن پنجم، مهم ترین دوره تمدن اسلامی ایران بوده است
- ۲) نظم و نثر فارسی در این دوره شکوفا شد
- ۳) رسم ها و سنت های کهن ایرانی به دست دولت سامانی رواج یافت
- ۴) بخارا عمده ترین مرکز فرهنگی در زمان سامانیان به شمار می آمد
- ۵) امیران صاحب فضل سامانی شاعران فارسی گو را تشویق می کردند و مترجمان را به ترجمه ی کتاب های معتبری به نثر فارسی برمی انگیختند
- ۶) سامانیان از ترکان آل افراسیاب شکست خورده و خراسان به دست سبکتکین و پسرش محمود غزنوی افتاد
- ۷) سلسله ی غزنویان در سال ۳۵۱ در غزنه تشکیل شد
- ۸) غزنویان برای ماندگاری حکومت خود ناگزیر به رواج زبان پارسی شدند
- ۹) شاعرانی که در اواخر عهد سامانی تربیت یافته بودند و در دربار غزنوی (تا پایان سلطنت مسعود) حضور داشتند عبارتند از: عنصری، فرخی، منوچهری

در مجموع درباره ی قرن چهارم هجری می توان گفت:

- ۱) دوران غلبه ی رواج، حفظ و ارائه ی آداب و رسوم ملی
 - ۲) دوران پایه گذاری حماسه های ملی فارسی و به اوج رسیدن زبان فارسی
 - ۳) دوران طلایی همراه با شکوفایی روح ایرانی
 - ۴) دوران حضور دانشمند بزرگی چون زکریای رازی و شاعر بی نظیری چون فردوسی
- در مجموع درباره ی قرن چهارم و نیمه ی اول پنجم هجری می توان گفت:

- ۱) دوران ترقی در همه ی زمینه های علمی از جمله فلسفه طب و علوم دینی (ابوعلی سینا به همه ی علوم روزگار خود تبحر داشت و صاحب تالیف بود و به عربی و فارسی شعری سرود)

۲) عصر اندیشه استقلال ملی (هم زمان با اوج حاکمیت سامانیان)

۳) دوران گردآوری تاریخ و روایات گذشته ایرانی (توسط امرای سامانی)

۴) دوران ورود اصطلاحات علمی، ادبی، دینی، سیاسی جدید از ترجمه ی متون عربی

۵) دوران حضور سخنورانی چون: **رودکی، فردوسی و عنصری**

نکته: چرا در آغاز این دوره، دانشمندان ایرانی آثار خود را به **عربی** می نویسند؟
زیرا بتوانند در سراسر دنیای اسلام خوانندگان بیشتری پیدا کنند.

ویژگی های شعر قرن چهارم و نیمه ی اول قرن پنجم

۱- **سادگی فکر و روانی کلام** (شاعر فکر و خیال خود را همان طور که به خاطرش می رسد بیان می کند)

۲- **توجه به واقعیت بیرونی** (مفاهیم ذهنی شاعران از قلمرو تعالیم کلی اخلاقی فراتر نمی رفت)

۳- **آوردن ترکیب های تازه، استعاره های دلپذیر، تشبیهات و انواع توصیف**

۴- **رایج ترین انواع شعر فارسی عبارت بودند از:** حماسی، مدحی، غنایی

۵- **رواج داستان سرایی و قصه پردازی و آوردن حکایت ها و مثل ها در شعر**

نکته: شعر پارسی به دست **رودکی** بنیان نهاده شد به این علت، او را **پدر شعر فارسی** نام نهادند

انواع شعر رایج در قرن چهارم و نیمه ی اول قرن پنجم:

۱) **شعر حماسی:** حماسه ملی ایران با فردوسی به اوج رسید

۲) **شعر مدحی (مدیحه سرایی):** از آغاز ادب پارسی به پیروی از شعر عربی معمول گشت و با شاعران بزرگ

درباری و مدح پادشاهان و رجال دربار، جایگاه خود را پیدا کرد

۳) **شعر غنایی:** با حضور دو شاعر مشهور، **رودکی و شهید بلخی** استحکام یافت

۴) **شعر حکمی و اندرزی:** در این دوره به وجود آمد ولی در دوره **ی سلجوقیان** به پختگی رسید.

نکته: موعظه و نصیحت در شعر فارسی از آغاز قرن چهارم معمول شد و قطعه های کوتاهی در این باب سروده

شد اما کسی که قصیده ی تمام و کمال در این موضوع سرود **کسایی مروزی** بود و سپس **ناصر خسرو** شیوه ی او را ادامه داد.

نثر قرن چهارم و نیمه ی اول قرن پنجم

در عهد سامانی نثر مثل شعر پارسی رواج یافت و رونق گرفت و کتاب های گوناگون به **زبان دری** پدید آمد .

۱- این دوره نثر ساده و روان است

۲- به موضوع **حماسی، ملی و تاریخی** توجه دارد

۳- هنوز اصطلاحات علمی و اشعار و امثال در نثر رایج نشده است.

کتاب های مهم نثر در قرن ۴ و نیمه اول قرن ۵

موضوع	نویسنده	اثر
تاریخ گذشته ایران	عده ای از دانشوران خراسان	(۱) شاهنامه ابومنصوری
تفسیر قرآن	جمعی از دانشمندان آن زمان، به فارسی برگرداندند	(۲) ترجمه تفسیر طبری (نکته: کتاب تفسیر طبری را <u>محمد بن جریر طبری</u> به عربی نوشته است)
تاریخ ایران	ابوعلی بلعمی به دستور منصور بن نوح سامانی آن را به صورت <u>تالیفی مستقل</u> در آورد	(۳) تاریخ بلعمی ترجمه تاریخ طبری + افزودن اطلاعات دیگری درباره تاریخ ایران و حذف مطالبی از اصل تاریخ طبری) <u>نکته:</u> نام دیگر تاریخ طبری، (تاریخ الرسل و الملوك) است و محمد بن جریر طبری آن را به عربی نگاشته است

خودارزیابی..... ۴۵

- ۱- چرا به زبان فارس نو، فارسی دری هم گفته می شود؟
«دری» به معنی دربار است و چون زبان رسمی دربار ساسانیان بوده، به آن دری گفته می شود.
- ۲- نمودار زیر را با توجه به آموزه های درس کامل کنید

زبان های ایرانی

فارسی باستان فارسی میانه فارسی نو
پارتی پهلوی

- ۳- عوامل رشد و گسترش زبان و ادب پارسی را در این دوره ی زمانی بنویسید.
الف) یعقوب لیث صفاری زبان فارسی دری را زبان رسمی قرار داد
ب) دولت سامانی و آل بویه و حکومت های کوچک دیگر، به زبان فارسی دری توجه کردند
پ) بعضی از امیران صاحب فضل سامانی شاعران فارسی گو و مترجمان را مورد تشویق قرار دادند
- ۴- مهم ترین کتاب های نثر این دوره کدامند؟ و چه تاثیری بر وضعیت عمومی زبان و ادب فارسی داشته اند؟
شاهنامه ابومنصوری، ترجمه تفسیر طبری، تاریخ بلعمی
این آثار که در زمینه ی حماسه، تفسیر قرآن و تاریخ بوده اند سبب تثبیت و ماندگاری زبان فارسی شد
- ۵- درباره مضامین شعری این دوره توضیح دهید
سادگی فکر و روانی کلام یکی از ویژگی های شعر این دوره، است و شاعر می کوشد تا فکر و خیال خود را همان گونه که به خاطرش می رسد بیان کند
شاعران، بیشتر به واقعیات بیرونی نظر داشتند و مفاهیم ذهنی آنان از قلمرو تعالیم کلی افلاقی فراتر نمی رفت.
تعالیم کلی افلاقی - حماسه - مرثیه - مضامین غنایی - حکمت و اندرز و ... مضامین شعری این دوره را تشکیل می دادند
- ۶- قلمرو شعر و نثر را در این دوره روی نقشه نشان دهید.
در این دوره، قلمرو شعر و نثر فارسی شامل بقره، مرثیه، نوحه، نیشابور و صدر روازه می شود

- ۱- درست یا نادرست بودن گزینه های زیر را مشخص کنید
 - (الف) زبان پارسی میانه یا پهلوی، زبان رسمی دوران ساسانی بود.
 - (ب) کتاب «اوستا» را در دوره هخامنشیان به نگارش درآوردند.
 - (ج) دولت صفاریان نخستین دولت اسلامی ایران پس از سقوط ساسانیان کدام بود.
 - (د) در ایران پیش از اسلام آثار ادبی پهلوی غالباً به کتابت در نیامد
 (ه) زبان پارتی، در دوره اشکانیان رایج بوده است
 (۲) جای خالی را پر کنید
 (الف) فرمان ها و نامه های شاهان هخامنشی، به خط نوشته شده است.
 (ب) آثاری که به زبان پهلوی تألیف شده، بیشتر آثار است.
 (ج) زبان پارسی میانه یا پهلوی به ناحیه تعلق داشته است.
 (د) موبدان برای اجرای مراسم دینی، کتاب را از حفظ می خواندند.
 (ه) دو منظومه و قطعات شعری هستند که جزو اندرزنامه های منثوراند
 (و) منطقه ی رواج فارسی، نخست در مشرق و شمال شرقی ایران و سپس سراسر ایران بوده است
 (ز) حماسه ملی ایران و شعر حماسی با به اوج رسید
 (ح) در زمان سامانیان، عمده ترین مرکز فرهنگی به شمار می آمد.
 (و) شعر حکمی و اندرزوری در دوره به پختگی رسید.
 (ط) شعر غنایی با دو شاعر مشهور و قوت و استحکام یافت.
 (ی) وجود سخنورانی چون و در قرن سوم، بیانگر اهمیت این دوره است
 (ک) قرن را دوران غلبه، رواج، حفظ و ارائه آداب و رسوم ملی به شمار آورده اند؟
 (ل) نخستین شاعری بود که در زمینه حکمی و اندرزی، قصیده تمام و کاملی سرود
 (م) در آغاز قرن سوم، دولت نیمه مستقل و پس از آن، دولت مستقل بر سر کار آمد.
 (ط) دولت رسم ها و سنت های فرهنگی کهن ایران را رواج دارد.
 (ن) ابوعلی بلعمی به دستور کتاب را به فارسی برگرداند
 (ص) به دستور نوح بن منصور سامانی ماموریت یافت که تاریخ مفصلی را که محمد بن جریر طبری آن را تحت عنوان به زبان عربی نوشته بود به فارسی برگرداند .
 (۳) کدام آثار از آثار پهلوی به صورت ترجمه عربی و فارسی بر جای مانده است؟
 (۴) زبان فارسی پس از ورود اسلام به ایران دچار چه تحوّل شد؟
 (۵) علت نامگذاری زبان «فارسی میانه» چیست؟
 (۶) فارس دری ابتدا در کدام منطقه رواج یافت؟
 (۷) ویژگی های شعر را در قرن چهارم و نیمه اول قرن پنجم، بنویسید
 (۸) ابوعلی بلعمی، تاریخ بلعمی را به دستور چه کسی و براساس چه کتابی نوشت؟
 (۹) چرا غزنویان مجبور شدند زبان فارسی را رواج دهند؟ چند شاعر این دوره را نام ببرید .
 (۱۰) چرا رودکی را «پدر شعر فارسی» نامیدند؟
 (۱۱) مهم ترین کتاب های نثر دوره سامانی کدام اند؟
 (۱۲) شاعرانی که در قرن چهارم و اوایل قرن پنجم شعر مدحی، غنایی و حکمی و اندرزوری سروده اند کدامند؟